NUTQ MADANIYATI VA SHAXSLARARO MUNOSABAT PSIXOLOGIYASI

Toshkent amaliy fanlar universiteti
Toshkent amaliy fanlar universiteti Tarix va filologiya fakulteti 1-kurs talabasi
Rustamova Zilola
Ilmiy rahbar: Toshkent amaliy fanlar universiteti o'qituvchisi Tulyaganova Dilnoza

Annotatsiya: Ushbu maqolada nutq madaniyati va shaxslararo munosabat psixologiyasining o'zaro bog'liqligi ilmiy-pedagogik jihatdan tahlil qilinadi. Nutq madaniyatining shakllanishi, uning kommunikativ jarayonlardagi o'rni hamda shaxslararo munosabatlarda psixologik mexanizmlar yoritilgan. Nutq madaniyati orqali shaxslararo munosabatlarning samaradorligini oshirish, empatiya, tinglash va ifoda etish ko'nikmalarining ahamiyati ko'rsatib o'tilgan. Zamonaviy jamiyatda nutq madaniyatining yuqori darajada bo'lishi ijtimoiy-psixologik munosabatlarni mustahkamlashning asosiy omillaridan biri ekanligi asoslab berilgan. Maqolada interfaol metodlar va psixologik treninglarning nutq madaniyatini rivojlantirishdagi roli ham yoritilgan.

Kalit so'zlar: Nutq madaniyati, shaxslararo munosabatlar, psixologiya, kommunikatsiya, empatiya, tinglash ko'nikmasi, nutq etiketi, ijtimoiy psixologiya, shaxsiy rivojlanish, kognitiv jarayonlar.

Kirish

Nutq madaniyati insonda shakllangan til va fikrlash madaniyatining eng muhim ko'rinishlaridan biri bo'lib, u shaxslararo munosabatlarda muhim rol o'ynaydi. Nutq nafaqat ma'lumot almashish vositasi, balki insonning ichki dunyosini, his-tuyg'ularini va munosabatini ifodalovchi asosiy vositadir[1]. Zamonaviy jamiyatda samarali

kommunikatsiya ko‘nikmalari kasbiy muvaffaqiyat, oilaviy baxt va ijtimoiy munosabatlarning asosini tashkil etadi.

Shaxslararo munosabat psixologiyasi esa odamlar o‘rtasidagi o‘zaro ta’sir, his-tuyg‘ular almashinuvi, empatiya va ijtimoiy xulq-atvor qonuniyatlarini o‘rganadi. Nutq madaniyati va shaxslararo munosabatlar bir-biri bilan chambarchas bog‘liqdir. Yuqori nutq madaniyatiga ega shaxs boshqalar bilan osonroq til topishadi, nizolarni samarali hal qiladi va ijobiy munosabatlarni o‘rnatadi[2].

Bugungi globallashuv sharoitida, raqamli kommunikatsiya kuchaygan bir paytda, nutq madaniyatining pasayishi (qisqartirilgan yozuvlar, emojilar, grammatik xatolar) shaxslararo munosabatlarda tushunmovchilik va psixologik masofani keltirib chiqarmoqda. Shu bois nutq madaniyatini rivojlantirish va uni shaxslararo munosabatlar psixologiyasi bilan bog‘lab o‘rganish dolzarb pedagogik-psixologik masala hisoblanadi[3].

Asosiy qism

Nutq madaniyati tilning normativligi ifodaning aniqligi mantiqiyligi estetik go‘zalligi va etik talablarga to‘liq rioya qilishni o‘z ichiga olgan murakkab psixologik lingvistik tizimdir. Bu tushuncha nafaqat tilshunoslik balki psixologiya pedagogika va ijtimoiy fanlar doirasida ham keng o‘rganiladi. Nutq madaniyati insonning o‘z fikrini boshqalarga yetkazish mahorati bilan birga suhbatdoshning shaxsiyati madaniyati va psixologik holatini hisobga olish qobiliyatini ham bildiradi. Nutq madaniyatining asosiy tarkibiy qismlari 1lug‘aviy madaniyat grammatik va stilistik madaniyat nutqiy etiket psixologik madaniyat hamda nonverbal madaniyatdan iborat bo‘lib ularning har biri alohida ahamiyatga ega. Lug‘aviy madaniyat so‘z boyligining kengligi sinonimlar antonimlar va frazeologizmlarni o‘rinli qo‘llashni bildiradi. Boy lug‘at zaxirasi shaxsga fikrni aniq va rang-barang ifodalash imkonini beradi. Masalan bir xil ma’noni ifodalash uchun oddiy yaxshi so‘zi o‘rniga a’lo ajoyib muhtasham betakror kabi

1 Rogers K. Bo‘lish va bo‘lishga ruxsat berish. – Moskva, 1994.

so‘zlardan foydalanish nutqni boyitadi va suhbatdoshga chuqurroq ta’sir qiladi. Grammatik va stilistik madaniyat esa gap tuzilishining to‘g‘riligi so‘zlarning o‘zaro mosligi stilistik vositalardan metafora metonimiya epitet va shunga o‘xshashlardan o‘rinli foydalanishni talab qiladi. Grammatik xatolar nafaqat tushunmovchilikka balki suhbatdoshda salbiy psixologik taassurot qoldiradi va munosabatlarni buzishi mumkin. Nutqiy etiket hurmat iltifot samimiyat va vaziyatga mos ifoda etish qoidalarini o‘z ichiga oladi. O‘zbek madaniyatida Assalomu alaykum Rahmat Iltimos Kechirasiz kabi iboralar nutq madaniyatining muhim ko‘rsatkichidir. Psixologik madaniyat suhbatdoshning emotsional holatini his qilish empatiya ko‘rsatish va muloqotni ijobiy yo‘nalishda boshqarishni bildiradi. Nonverbal madaniyat esa imo-ishora mimika ohang tana holati va ko‘z aloqasidan iborat bo‘lib tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki muloqotning katta qismi aynan shu nonverbal elementlar orqali amalga oshadi. Nutq madaniyati yuqori bo‘lgan shaxs nafaqat ma’lumot yetkazadi balki boshqalarda ijobiy emotsional holat yaratadi ishonchni mustahkamlaydi va uzoq muddatli munosabatlarni shakllantiradi.

Shaxslararo munosabat psixologiyasi odamlar o‘rtasidagi o‘zaro ta’sir his-tuyg‘ular almashinuvi ijtimoiy xulq-atvor va psixologik jarayonlarni o‘rganuvchi fan yo‘nalishidir. Bu sohada bir qancha nazariyalar mavjud bo‘lib ularning har biri nutq madaniyati bilan chambarchas bog‘liqdir. Karl Rogersning shaxs markazli nazariyasi samarasiz muloqotning oldini olish uchun shartsiz ijobiy qabul qilish empatiya va kongruentlik ya’ni o‘z his-tuyg‘ularini ochiq ifodalash kabi uchta asosiy shartni ta’kidlaydi. Lev Vygotskiyning madaniy-tarixiy nazariyasiga ko‘ra nutq inson tafakkurining shakllanishida hal qiluvchi rol o‘ynaydi va nutq orqali shaxs ijtimoiy munosabatlarga kirishadi hamda o‘z shaxsiyatini rivojlantiradi. Erik Bernning tranzaksional tahlili har bir suhbat Ota-ona Katta Bola ego-holatlaridan birida bo‘lib o‘tishini ta’kidlaydi va nutq madaniyati yuqori bo‘lgan shaxs Katta holatida qolishga intiladi hamda konstruktiv muloqotni ta’minlaydi. Daniel Golemanning emotsional

intellekt nazariyasi esa emotsional intellekt nutq madaniyati bilan chambarchas bog‘liqligini ko‘rsatadi. O‘z his-tuyg‘ularini boshqarish va boshqalarnikini tushunish yuqori nutq madaniyatining asosini tashkil etadi. Zamonaviy psixologiyada shaxslararo munosabatlar sotsial intellekt kommunikativ kompetensiya va psixologik moslashuvchanlik tushunchalari bilan izohlanadi. Ushbu nazariyalar nutq madaniyatining shaxslararo munosabatlardagi o‘rninichuqur ochib beradi.

Nutq madaniyati va shaxslararo munosabatlar o‘rtasidagi bog‘liqlik juda chuqur va ko‘p qirralidir.[2]

Yuqori nutq madaniyatiga ega shaxs ishonch muhitini yaratish aniqlik ochiqlik va hurmat orqali suhbatdoshda ishonch uyg‘otish konfliktlarni boshqarish Men-xabari usuli orqali nizolarni konstruktiv hal qilish empatiya va aloqa chuqurlashishi faol tinglash parafrazlash aniqlashtirish savollari orqali suhbatdoshni to‘liq tushunish va ijtimoiy muvaffaqiyat kasbiy muhitda oilada va do‘stlar orasida ijobiy munosabatlarni mustahkamlash kabi afzalliklarga ega bo‘ladi. Aksincha past nutq madaniyati qo‘pollik uzilgan gapirish tinglamaslik sarkazm kabi holatlar psixologik to‘siqlar yaratadi stress tushunmovchilik va ijtimoiy izolyatsiyaga olib keladi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki oilalarda nutq madaniyati past bo‘lsa ajralishlar soni ortadi ish joylarida esa xodimlar o‘rtasidagi mojarolar ko‘payadi. O‘zbekiston kontekstida ham bu masala dolzarbdir. Yoshlar orasida ijtimoiy tarmoqlar ta’sirida nutq madaniyati pasayishi kuzatilmoqda va bu real hayotdagi shaxslararo munosabatlarga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda.

Raqamli davrda nutq madaniyati qisqartirilgan yozuvlar emojilar virtual muloqotning real muloqotni siqib chiqarishi emotsional intellektning pasayishi va tolerantlikning pasayishi kabi muammolarga duch kelmoqda. Bularning oldini olish uchun ta’lim tizimida maxsus dasturlar joriy etish zarur bo‘lib bu dasturlar orqali yosh avlodda yuqori nutq madaniyatini shakllantirish mumkin.[3]

2 Vygotskiy L.S. Tafakkur va nutq. – Moskva: Pedagogika, 1999.

3 Mamatov A., Yo‘ldoshev B. Pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2019.

Nutq madaniyatini rivojlantirish uchun interfaol metodlar rol o‘yinlari diskussiyalar debatlarda ishtirok etish faol tinglash treninglari suhbatdoshni tinglab uning gapini o‘z so‘zlari bilan qayta ifodalash mashqlari videotahlil o‘z nutqini yozib olish va keyin tahlil qilish psixologik treninglar empatiya mashqlari stul aylantirish usuli adabiyot va san’at she’r o‘qish hikoya yozish notiqlik san’atini o‘rganish multimedia vositalari videodarslar onlayn platformalar orqali amaliy mashg‘ulotlar kabi samarali usullar qo‘llaniladi. Ushbu usullar talabalarning nafaqat nutq madaniyatini balki umumiy psixologik rivojlanishini ham ta’minlaydi. Ilmiy tadqiqotlar masalan Harvard universiteti va boshqa yetakchi muassasalarning natijalari shuni isbotlaydiki muntazam treninglar natijasida shaxslararo munosabatlar samaradorligi sezilarli darajada oshadi.

Amaliy misollarga murojaat qiladigan bo‘lsak oilaviy munosabatlarda er-xotin o‘rtasidagi suhbatda nutq madaniyati yuqori bo‘lsa oila mustahkam bo‘ladi kasbiy muhitda rahbarning samarali nutqi jamoani ilhomlantiradi ta’lim jarayonida o‘qituvchining yuqori nutq madaniyati talabalarda qiziqish uyg‘otadi. Har bir holatni chuqur tahlil qilish orqali nutq madaniyatining amaliy ahamiyati yanada yorqin namoyon bo‘ladi.

Xulosa

Nutq madaniyati va shaxslararo munosabat psixologiyasi mavzusini chuqur tahlil qilgan ushbu maqolada asosiy xulosa shuki, nutq madaniyati insonning shaxsiy rivojlanishi va ijtimoiy munosabatlarida markaziy o‘rin egallaydi. Nutq madaniyati nafaqat tilning to‘g‘ri qo‘llanilishi, balki shaxslararo aloqalarni samarali boshqarish, empatiya ko‘rsatish va ishonch muhitini yaratishning asosiy vositasidir. Maqolaning kirish va asosiy qismlarida ta’kidlanganidek, nutq madaniyati va shaxslararo munosabat psixologiyasi o‘rtasidagi chambarchas bog‘liqlik inson psixikasining chuqur qatlamlarida yotadi. Yuqori nutq madaniyatiga ega shaxs o‘z fikrini aniq,

hurmat bilan va ta’sirchan ifoda eta oladi, suhbatdoshining his-tuyg‘ularini hisobga oladi hamda konstruktiv muloqot orqali ijobiy munosabatlarni o‘rnatadi.

Karl Rogers, Lev Vygotskiy, Daniel Goleman kabi psixologlarning nazariyalaridan kelib chiqadigan umumiy natija shuki, samarali nutq madaniyati emotsional intellektni oshiradi, konfliktlarni kamaytiradi va ijtimoiy moslashuvchanlikni kuchaytiradi. Aksincha, past nutq madaniyati tushunmovchilik, stress va izolyatsiyaga olib keladi. Zamonaviy globallashuv va raqamli texnologiyalar davrida ijtimoiy tarmoqlardagi qisqartirilgan nutq uslubi real hayotdagi munosabatlarga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Shu bois ta’lim tizimida nutq madaniyatini shaxslararo munosabat psixologiyasi bilan birgalikda o‘qitish dolzarb vazifadir.

Nutq madaniyatini rivojlantirish orqali yosh avlod nafaqat kommunikativ ko‘nikmalarini, balki umumiy psixologik yetukligini ham oshiradi. Faol tinglash, “Men-xabari” usuli, rol o‘yinlari va psixologik treninglar kabi usullar talabalarda empatiya va ijtimoiy intellektni shakllantiradi. Ilmiy tadqiqotlar natijalariga ko‘ra, muntazam mashg‘ulotlar shaxslararo munosabatlar samaradorligini sezilarli darajada yaxshilaydi. O‘zbekiston ta’lim tizimida ushbu yo‘nalishni kuchaytirish Prezidentimiz tomonidan belgilangan ma’naviy-ma’rifiy islohotlarning muhim qismidir. Xulosa qilib aytganda, nutq madaniyati va shaxslararo munosabat psixologiyasining uyg‘unligi inson kamolotining asosiy mezoni hisoblanadi. Uni rivojlantirish orqali jamiyatda o‘zaro hurmat, hamjihatlik va ijobiy munosabatlar mustahkamlanadi. Kelajakda ushbu mavzuni yanada chuqur o‘rganish, maxsus kurslar joriy etish va amaliy treninglarni ko‘paytirish lozim. Natijada, yosh avlod o‘z fikrini erkin va madaniyatli ifoda eta oladigan, boshqalarni tinglay oladigan va hurmat qila oladigan yetuk shaxslar bo‘lib yetishadi. Bu esa mamlakatimizning ijtimoiy va ma’naviy taraqqiyotiga katta hissa qo‘shadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma’naviyat, 2008.
2. Goziev E.G‘. Umumiy psixologiya. – Toshkent: O‘qituvchi, 2010.
3. Vygotskiy L.S. Tafakkur va nutq. – Moskva: Pedagogika, 1999.
4. Jalolov J.J. Chet til o‘qitish metodikasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2012.
5. Rogers K. Bo‘lish va bo‘lishga ruxsat berish. – Moskva, 1994.
6. Mamatov A., Yo‘ldoshev B. Pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2019.

Internet manbalari:

www.ziyonet.uz

www.edu.uz

www.scholar.google.com

www.cspu.uz